

Szabó András: *Szepességtől Biharig. Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara 2013, 281 p. ISBN 978-80-8122-082-1 /Monographiae Comaromienses 8./

Horváth Csaba Péter

Szabó András legújabb tanulmánykötetének kulcsszavai a kora újkori, azon belül elsősorban 16–17. századi Magyarország elsősorban protestáns művelődés-, egyház- és irodalomtörténetének csomópontjaira utalnak. A közölt cikkek többsége földrajzi értelemben a Käfer István terminológiája szerinti Felföld – a Dunától és az Ipolytól északra fekvő földrajzi térség – és Északkelet-Magyarország területén működő művelődési terek szerveződéséről és azok alakítóiról szól. Azonban a kötet hőseinek kapcsolatrendszere régiókon és országhatárokon keresztül ér, gondoljunk a külföldre, elsősorban a német nyelvterületre, majd később Németalföldre, majd Angliába peregrináló akadémikus, elsősorban klerikus akadémikus értelmiségünkre és a cseh–morva vidék humanistáival való élénk levelezésükre. A kötet hat tematikus egységből áll, melyek a művelődés földrajzi színterei (peregrináció, főnemesi udvar, mezőváros) és a helyi irodalmi hagyományok és műfajok (életrajzírás, politikai irodalom és Miskolci Csulyak István életműve) szerint szerveződnek.

A kötet első két tanulmánya bevezeti a továbbiak összefüggéseit, kijelöli igazodási pontjait és a szerző értelmezési módszertanát. Szabó András az első tanulmányban bemutatja, hogy a hódoltság területének mezővárosaiban (elsősorban Tolnán, majd Ráckevén és Pécsen) elsősorban Szegedi Kis István révén a reformáció térhódítása töretlen volt, innen minden nehézség ellenére többen megjárták a német egyetemeket, Philipp Melancthon hatása egyértelműen bizonyítható, erre a későbbiekben is bőven kitér. Másik összefoglaló tanulmánya a 17. századi felföldi művelődés színtereit írja le. A *Nemzetiségek és nyelvhasználat* című fejezetben írja: „a [magyar] nyelvi norma kialakulásában és fejlődésében különösen fontos szerepet játszik Károlyi Gáspár gönci református esperes és társainak református bibliafordítása...” (18), ezzel közvetve állást foglalva egy jelenleg is folyó vitában. Ez az álláspont véleményem szerint mindenképpen árnyalásra szorul, mivel kevésbé bizonyítható, hogy egy hatalmas méretű, elsősorban szószékre vagy olvasó állványra szánt, kevés példányszámban megjelent két kötetes bibliafordítás mennyiben lehetett hatással az irodalmi nyelvre. A 17. században a Szenci Molnár Albert (Hanau, 1608; Oppenheim, 1612; Amszterdam, 1645) és mások revideált kiadásai már valamivel könnyebben olvasható méretben és formában jelentek meg a könyvpiacra, de a reformáció nagy célját, hogy minden család könyvespolcán megjelenjen a Biblia, csak a 19. században érték el. Szabó kiemeli, hogy a 17. századra a Felföldön a különböző protestáns felekezetek előbb teológiai, majd egyházszervezeti különválásuk után mind városokban, mind a földesúri birtokokon nem egységesen, hanem mozaikszerűen alakultak ki és helyezkedtek el.

A német peregrinusokról szóló fejezetekben a szerző új kutatási eredményeiről számol be. Szabó Géza adattárát és Ritoókné Szalay Ágnesnek a wittenbergi magyar coetus és Melanchthon kapcsolatát vizsgáló kutatásait kiegészítve arra a következtetésre jut, hogy a diákegyesület nem feltétlenül nemzeti, hanem felekezeti szempontból különült el. A Melanchthon-tanítvány David Chytraeus és Magyarország kapcsolatát elemző tanulmányban olvashatunk a neves evangélikus teológus magyarországi látogatásáról (amelyet Joachim Edelingnek, Chytraeus tanítványának 1571-es *Hoedoporicon*jából ismerünk), melyet elsősorban lutheránus németek katonák között töltött. (Ez egy általános magyarországi kirándulásnak felelt meg, a nyugati határszélnél nem ment tovább, mert félt a törököktől.) Chytraeusra nagy hatást gyakorolt mestere, mert nemcsak teológiai nézetei, hanem a magyarokkal szembeni baráti elkötelezettsége is nyomot hagyott benne. Ennek ékes példája két, Szabó által közölt, eddig modern kiadásban nem közölt levél: az egyikben Baranyai Decsi Jánosnak írt, melyben Bánffy Ferenc genealógiáját kérte tőle (41–42), a másik pedig wittenbergi magyar coetus vezéralakjainak, Csaholyi Jánosnak, Thúri Mártonnak és Baranyai Decsinek szól (42). Mint látható, a konfesszionális különbségek nem akadályozták meg, hogy a humanisták kapcsolatba álljanak egymással. Szabó András a heidelbergi egyetem levéltárának felkeresésekor szembesült a ténnyel, hogy a többször erodálódott levéltár anyaga a magyar kutatás számára többnyire feltérképezetlen vagy ismeretlen, különös tekintettel a tanuló ifjúság életvitelével kapcsolatban (melyből a szerző tanulmányában néhány esetet be is mutat), éppen ezért csak „úgy kaphatunk teljes képet a magyarországi diákok heidelbergi peregrinációjáról, ha folytatjuk és kiegészítjük a már megkezdett anyaggyűjtést, s ennek anyagába a heidelbergi egyetemi levéltár adatait is beépítjük”. (50)

A városi polgárság mellett a főúri udvarok is kivették részüket a reformáció terjesztésében és a könyvkultúra támogatásában. Szabó csak érintőlegesen tér ki a magyar város- és népességtörténet eddigi egyik legjelentősebb (Szakály Ferenc sokat idézett munkája által kiváltott) vitájára, hogy a reformáció eredendően plebejus (városi-mezővárosi) vagy arisztokratikus (nemesi) alapon terjedt el inkább hazánkban. Mindkét lehetőség mellett fel lehet sorolni érveket és ellenérveket, de az igazság valahol a kettő között kell legyen. Szabó így fogalmaz: „A reformáció magyarországi térhódításában is ez a két társadalmi réteg játszott kiemelkedő szerepet: a mezővárosi polgárság adta a tömegbázist és a legtöbb lelkeszt, a főnemesség többsége pedig az aktív vagy kevésbé aktív támogatást.” (53) Gyakorta a nemesség körében is találkozhatunk versszerzőkkel. Balassi Bálint és Rimay János mellett az irodalomtörténet-írási hagyományban háttérbe szorult Némethi Ferenc, Rákóczi Zsigmond, Homonnai Drugeth István és Dóczy

Zsuzsanna költőnő, akiknek műveit Szabó röviden bemutatja és elemzi. E főnemesi családok – a többi felföldi és északkelet-magyarországi nemesi családdal együtt – nemcsak családi kapcsolatban álltak egymással, hanem minden valószínűség szerint ismerhették egymás műveit is. Szabó András kimutatta, hogy Homonnai Drugeth Isván *Vitézi ének és könyörgésének* Lucretia-versformája a Balassi-versszak közvetlen előzményének tekintendő. A 16. század utolsó harmadában már egyértelmű a Balassi- és Rímay-hatás a magyar nemesi költészetben. Szabó a kismarjai Bocskai család genealógiáját Benda Kálmán és Nagy László kutatásain túlmenő szempontok szerint tekinti át, ezzel is hozzájárulva Bocskai Istvánról és családjáról alkotott kép árnyalásához, színésítéséhez. Az 1588-as szikszói csatáról – melyről legfontosabb forrásunk Tardi György históriás éneke – írott tanulmányának több tanulsága is van. Többek között kiemeli, hogy Tardi műve a kötelező eposzi elemek felsorakoztatása és az antik elemek alkalmazása miatt a *Szigeti veszedelem* műfaji előzményének tekinthető, valamint a históriás ének a magyar propagandairódalom egyik legjelesebb képviselője, egy csata jelentőségének felnagyítása Zrínyi politikai tevékenységével is rokon. Thököly Sebestyén késmárki udvarában – melynek a későbbiekben nagyobb figyelmet kell tulajdonítanunk – szolgált fiatal korában Miskolci Csulyak István, a grafomán késő humanista prédikátor, akiről Szabó András bebizonyította, hogy a Fanchali Jób-kódexben a *Szép magyar komédia* másolója volt.

A Miskolci Csulyak Istvánról szóló könyvfejezet három tanulmányt tartalmaz. Az elsőben Szabó a nemzetközi és hazai szakirodalom alapján ismerteti Miskolci Csulyak éndokumentumait. Elsődleges forrásunk Miskolci Csulyak fennmaradt időskori önéletírásában fennmaradt útinaplója, melyben peregrinációjáról ír, és nélkülözhetetlen várostörténeti adatokkal szolgál. A kötet szerzője a Heidelbergre vonatkozó részt és annak fordítását a megfelelő filológiai apparátussal és magyarázatokkal közli. Noha maga Miskolci Csulyak István nem ismerte Bocskait, és nem is láthatta, Tokaj-Hegyaljára való érkezésekor azonban látta a tizenöt éves háború pusztításait, és megtapasztalta a külföldi zsoldosok kegyetlenségét, akik gyűlöltek a magyarokat. Éppen ezért Bocskai Istvánról való két emlékbeszéde a korabeli protestáns közhangulatot idézik, amelynek középpontjában az Istentől küldetett szabadító állt. (Az más kérdés, hogy Bocskai nagy műve nem sokkal halála után összeomlott: Báthory Gábor nem lett sikeres erdélyi uralkodó, Illésházy István, Homonnai Drugeth Bálint és Mágocsy Ferenc pedig nem sokkal később meghalt.) Szabó András a terjedelmesebb, latin nyelvű beszédet közli (124–132).

A magyarországi hitújítás történetének vizsgálatakor a legnehezebb az átmeneti időszak, a reformáció korai történetének kutatása, mivel az elsődleges források a történelem viharai közt vagy megsemmisültek, vagy lappanganak

és feltáratlanok. Zoványi Jenő 1922-es monográfiája (*A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp.) óta nem készült hasonló feldolgozás, csupán esettanulmányok foglalkoznak a magyarországi reformáció korai történetével. Az egyik legjelentősebb forrásbázist a reformátor-életrajzok jelentik – ezzel is követve a wittenbergi melanchthoniánus életrajzíró hagyományt. A magyar irodalomtörténet mindössze négy ilyen szöveget ismer ebből az időszakból (Leonhard Stöckel, Balsaráti Vítus János, Szikszai Fabricius Balázs és Szegedi Kis István életrajza). Őze Sándor Zoványi könyvét alapul véve – és talán a magyar egyháztörténet-írás egyik bizonytalan alapfelvetését csekély kritikával illetve – elsősorban a ferences rendi szerzeteseknek tulajdonította a reformáció terjesztését. Szabó András vitába száll vele, és tanulmánya végén felsorolja a szerinte vitatottan ferencendi reformátorokat, tanulmánya végén pedig megjegyzi: „A korai reformáció kutatásában egy új, nagyszabású anyaggyűjtés jelenthetne lényeges előrelépést, amely feldolgozná azokat a levéltárakat is, amelyeket a korábbi kutatások kihagytak. Egy ilyesfajta mennyiségi változás minőségi ugrást is eredményezhetne...” (141) A protestáns lelkészi és tanári archontológia (sematizmus) német nyelvterületen bevett műfaj, hazánkban azonban még mind a mai napig gyerekcipőben jár, szisztematikus adattárakat csak néhány protestáns egyházkerület adott ki, és ad ki folyamatosan (az internet világában már online adattárak is léteznek). Egy ilyen összeállítás készítéséhez érdekes terepet biztosít Kassa szabad királyi város a 16. század második felében háromnemzetiségű (de egyre inkább elmagyarosodó) népességével és felekezeti tagoltságával. Szabó a magyar prédikátorokat, segédprédikátorokat (káplánokat) és tanárokat szedte össze tanulmánya függelékében, megjegyezve, hogy a kassai archontológia csak a szlovák és német prédikátorok és tanítók összeírásával lenne teljes. Megállapítható, hogy az idő múlásával a kassai polgárok már a műveltebb, külföldön tanult (akadémikus) teológusokat részesítették előnyben a csupán itthon tanult (domiductus) tanítókkal szemben. Oktatástörténeti jelenséggel bír Thoraconymus Mátyásnak, egy feltehetően szlovák nemzetiségű akadémikus sárospataki tanárnak beszédeggyűjteménye. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Oct. Lat. 149-es raktári számon nyilvántartott kötetes kézirat első felét retorikai tankönyvként használták. Az egyes beszédek és levelek retorikai ismertetésén túl Szabó kiemeli, hogy „Magyarország területéről nem ismerünk olyan 16. századi kéziratot, amely egy, a *genus didascalicum*hoz tartozó oráció részeit ilyen módon mutatná meg a diákoknak” (162). A tanulmány talán legértékesebb része a kéziratot kötet első felének részletes leírása (163–169).

A felföldi kötődésű szerzők életrajzáról szóló fejezetek kiegészítik és bőví-
tik eddigi ismereteinket a reformáció korai történetével kapcsolatban. Szabó
András 2012-ben megjelent Károlyi Gáspár-monográfiájának tanulságait né-
hány ponton módosította a bibliafordító pályaképével kapcsolatban. A források
csekély volta miatt nagyon nehéz megállapítani Károlyi életrajzát, viszont mind
a korabeli férfi életszakasz-felosztási elméletek, mind életének biztosabb pont-
jai figyelembevételével a korábbi 1529–1530 körüli születési dátumot öt évvel
későbbre tehetjük. Károlyi családnevének megfejtéséhez érdekes adalék lehet
a „Radics” mellett a „Rados” családnév lehetősége is. Fiatalkori brassói tanulmá-
nyaival kapcsolatban Szabó arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ottani mű-
veltségeszmény továbbvitele miatt nem az ugyanazon nevű nagybányai bíró,
hanem a bibliafordító járt a brassói iskolába. Ilosvai Benedek gyulafehérvári
református plébános a Báthory István-korabeli Erdély egyik meghatározó alak-
ja volt. A katolikus fejedelem unitárius többségű államot örökölt, ezért először
a protestáns „belső ellenzéki” reformátusokat támogatta. Mivel sógornőjének,
Bocskai Erzsébetnek kedvenc papja, Károlyi Péter nem kívánt Erdélybe menni,
ezért Ilosvaira került a választása, akit az 1577-es pestisjárvány miatt bekövet-
kezett haláláig maga mellett tartott, és megkerülhetetlen szerepet játszott az
erdélyi magyarság reformátussá tételében. A nyomtatott portré – mely az „én”
reneszánsz korában való felfedezésével van összefüggésben – a késő humaniz-
mus korában kezd elterjedtté válni, amikor a könyvnyomtatás lehetővé tette
a fa-, majd később a rézmetszet sokszorosításának technikáját. Szabó András
tanulmánya mindezt a magyarországi értelmiségi arcképeken keresztül mu-
tatja be, gazdag képanyagot is mellékelve a cikk szövegéhez. A kötet utolsó
tanulmánya különlegességként egy 18. századi lelkészsorsot mutat be: Nánási
Fodor János 1754-es önéletírását Hoffer Endre adta ki hét részletben a Magyar
Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező nyolcadik évfolyamában (a kézirat mai
lelőhelye sajnos ismeretlen). A felvilágosodás szekuláris gondolkodásmódja
és a korszakban divatos „papmarasztalás” intézménye miatt egy hanyattatott
sorsú, állandó vándorlásra kényszerített emberi sors tárul elénk. Irodalmi értéke
miatt ez az önéletírás beilleszthető Bethlen Miklós és Kata műve mellé, egy új
kiadás pedig beilleszthetné az irodalmi kánonba.

Összefoglalóan elmondható, hogy Szabó András tanulmánykötetének több
tanulása is van. Egyrészt a humán tudományok kutatójának érdemes egy-egy
témát többször újra elővennie, mert látásmódja alakulásával mindig újabb dol-
gokat vehet észre és állapíthat meg korábbi témáival, jelen kötetben Károlyi
Gáspár életével és Thoraconymus Mihály beszédgyűjteményével kapcsolatban.
Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a humanista irodalmi mű-
veltség keretein belül minden mindennel összefügg, akár földrajzi, akár tema-

tikus vagy irodalmi tekintetben, ezt jól példázza a kötet tartalma: a különböző genealogikus kutatásoktól a város- és irodalomtörténeten át a mikrofilológián és eddig kiadatlan szövegközléseken keresztül a művészettörténetig több tudományterületet összefog. Éppen ezért nemcsak a szűk szakma, hanem a kor-szak és a Felföld története iránt érdeklődő bármely olvasó is nagy haszonnal forgathatja ezt a könyvet.

Magyar-szlovák, Szlovák-magyar jogi szakszótár. Maďarsko-slovenský, Slovensko-maďarský právnický odborný slovník. Cserba Lajos–Mede István–Nagy Andrea szerk. Miskolc: A Magyar Jogász Egylet Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szervezete 2013, 59 + 61 p.

Pongó István

A szlovák-magyar és magyar-szlovák szótárírás mindeddig közepes terjedelmű kéziszótáraknál nem tudott nagyobb terjedelmű kétnyelvű szótárt produkálni. A jó tíz éve beharangozott és 2005/2006-ra ígért magyar-szlovák nagyszótár még mindig nem készült el. Mindez nem a sokszor magányosan dolgozó szótárírók hibájának róható fel, az ok sokkal inkább a mindenkori szlovákiai és magyarországi kultúrpolitikában keresendő. Az eddig megjelent magyar-szlovák és szlovák-magyar szakszótárak (műszaki, építészeti, könyvtárosi stb.) – összehasonlítva az angol-magyar vagy a német-magyar szakszótárakkal, de még az ezeknél valamivel kisebb terjedelmű angol-szlovák vagy német-szlovák (szak)szótárakkal – a magyar Akadémiai Kiadó rangskálája szerint is csak a kisebb vagy közepes nagyságú szintet érik el. Épp azért a szótárakkal valamilyen szinten kapcsolatba kerülő szakemberek, de még a laikusok is odafigyelnek, ha a magyar-szlovák viszonylatban valamilyen új kiadás kerül az asztalra.

Az interneten elektronikus formában elérhető szlovák-magyar szótár a közigazgatásban leggyakrabban használt és dél-szlovákiai viszonylatban legfontosabb szakkifejezéseket tartalmazza. A szótár (a szlovák szövegben a szerzők az ideillőbb „slovníček” – kis szótár kifejezést használják) kis türelemmel letölthető internetről. A szlovák-magyar terminológiai lista a www.bumm.sk honlap szerint 5 295 kifejezést és 142 jogi elnevezést tartalmaz. Persze az ilyen egyértelmű megállapítás eléggé pontatlan: a Gramma Nyelvi Iroda vezetése alatt összegyűjtött kifejezések legtöbbször belefér egy jogi szótárba is, erről meggyőződhetünk a Miskolcon 2013-ban kiadott szótár anyagával való összehasonlításakor.